

ESTAT DE LA QÜESTIÓ I NOVES PERSPECTIVES EN EL TRACTAMENT DE L'HERÈNCIA PATRIMONIAL D'AL-ÀNDALUS A CATALUNYA

JESÚS BRUFAL SUCARRAT
UNIVERSITAT DE LLEIDA

A la Sonia

RESUM

Parlar de patrimoni cultural significa parlar de l'herència material i immaterial del passat cultural d'una societat però des del present. A Europa, massa sovint, el patrimoni es gestiona en clau econòmica i ideològica d'acord amb allò que ven (el turisme) i allò que la memòria i la ideologia han escrit per fonamentar les bases de l'Estat-Nació.

L'Islam, en l'Edat Mitjana, fou una civilització que arribà ben amunt dels Pirineus, una aventura ben curta certament, però es consolidà en bona part de la península Ibèrica durant almenys quatre segles. Des d'una visió crítica i de la investigació, afrontem el tractament que ha rebut el patrimoni islàmic medieval a Catalunya, tot cercant espais de debat per millorar una enorme herència cultural que massa sovint o s'ha oblidat o s'ha mitificat.

1. Introducció

A Europa, l'herència històrica en forma de patrimoni cultural és un bé preuat per les respectives societats que la configuren. N'és un nítid reflex la generalització d'organismes ministerials o entitats públiques i privades gestores del patrimoni cultural, dins dels governs dels estats europeus i, de la Unió Europea. A més, des d'un punt de vista de la legislació, els governs segueixen regulant la interacció entre la societat i el patrimoni o entre la investigació i el patrimoni. Per tant, es constata una acció de govern que respon a les inquietuds socials o a les dinàmiques investigadores dels centres de recerca.

Talment, si cal destacar el motiu singular per entendre la intervenció en el patrimoni cultural dels governs dels Estats-Nació europeus no és altre que la consolidació i prolongació en el temps de la memòria i la ideologia que configuren la identitat nacional. Els mites fundacionals s'entenen com l'essència bàsica de la cohesió i inclusió social, molt per sobre de conèixer els períodes històrics des d'un punt de vista científic i rigorista, el qual sempre ha de ser neutral i exempt d'ideologia.

També, la societat valora els diversos elements patrimonials del propi lloc de residència, d'un territori concret o d'un país. Sigui quina sigui la perspectiva des de la qual perceben l'herència material i immaterial, val a dir que les societats europees han assolit tradició en el coneixement crític entorn aquesta qüestió. Per això, la constant salvaguarda i projecció del propi patrimoni cultural. Alhora, aquesta valuosa herència s'està obrint al gran públic mitjançant el turisme cultural, el qual

massa sovint disfressa els llocs emblemàtics per atraure visitants atrets pels escenaris i no tant pel contingut històric o artístic.¹ Això en certa mesura incideix amb el tipus de polítiques patrimonials, les inversions que les recolzen i sobretot quin patrimoni rep un tractament òptim i quin no. La perspectiva d'anàlisi és àmplia per això posem la lupa en l'herència patrimonial d'al-Àndalus en un territori concret, Catalunya.

2. El patrimoni islàmic medieval a Catalunya

Des de la conquesta islàmica, a cavall del 713 i 714, dels territoris nord-orientals del desmembrat regne visigot, fins la conquesta dels territoris islàmics dels districtes de Tortosa i Lleida el 1148 i 1149 respectivament, la societat andalusina forjà un voluminós i heterogeni patrimoni cultural. Aquest, s'estratificà a mesura que la societat que l'anava construint s'anava consolidant o canviant, doncs no és gens menyspreable la xifra de quatre segles i mig en què el territori de l'actual Catalunya fou islàmic. A tall d'exemple, actualment constatem en fortaleses islàmiques, cas de la torre de la Ràpita (Vallfogona de Balaguer, Lleida), la realització de reformes tècniques endegades per la mateixa societat andalusina per seguir enfortint els murs defensius. Això permet afirmar que segons el context històric, aquell mur rep el tractament que la societat li demana i la tecnologia li permet allargar la vida i la utilitat.

Sens dubte, en els districtes islàmics de Lleida i Tortosa la vida quotidiana generà una quantitat immensa d'elements patrimonials, molts dels quals són ben visibles en els jaciments arqueològics, tot destacant el "Parc Arqueològic 'Pla d'Almatà'" a Balaguer per la seva excepcionalitat i qualitat del material identificat. Així doncs, són diversos els jaciments arqueològics que en la seva superfície i la seva potència estratigràfica, emmagatzemen artefactes nítidament islàmics, tot deixant ben palesa la intensitat de la ocupació d'aquest territori. Alhora, el paisatge també copsa els efectes de la cultura andalusina, principalment aquells que són frontera amb els territoris cristians. Sobre el terreny en les àrees islàmiques on s'identifica una intensificació de l'ocupació i explotació dels terrenys, cas de l'anomenat Pla del Mascançà,² o en l'àrea tortosina,³ el paisatge ho ha registrat tot destacant l'extensió de la xarxa d'irrigació o la configuració dels poblats rurals.⁴ Mentrestant, en la zona fronterera dels Aspres (districte islàmic de Lleida) es visualitza la toponímia erma de vocables àrabs⁵ i d'infraestructures tant defensives com de producció.

Per tant, a mode de síntesi corroborem en els nostres dies l'existència d'un valuós llegat patrimonial de l'Islam a l'edat mitjana però alhora aquests conjunts materials i immaterials són ben poc perceptibles. A continuació desglossarem en sub-apartats un seguit de casuístiques que poden explicar la dificultat per visibilitzar el llegat islàmic d'al-Àndalus a l'actual territori català.

1. Sabaté, Flocel. "El patrimoni històric afaïçonat sota el criteri econòmic", *El gran valor de les lletres i les humanitats. Homenatge al Dr. Frederic Vilà i Tornos*, Ximo Company, Isidro Puig, Cristina Mongay, Sandro Machetti, eds. Lleida: Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida, 2015: 269-275.

2. Actual Pla de Lleida.

3. Negre, Joan. "Poblamiento rural en el distrito islámico de Tortosa: resultados de las campañas de prospección arqueológica en las 'Terres de l'Ebre' (2010-2011)", *Arqueologia Medieval. La Ciutat*, Flocel Sabaté, Jesús Brufal, eds. Lleida: Pagès Editors, 2014: 277-298.

4. Brufal, Jesús. *El món rural i urbà en la Lleida islàmica (s. XI-XII). Lleida i l'est del districte: Castellans i el Pla del Mascançà*. Lleida: Pagès Editors, 2013.

5. Corsà, Jesús. "Toponímia de Tartareu". *Societat d'Onomàstica: butlletí interior*, 119 (2010): 233-246.

2.1 La tradició historiogràfica del medievalisme

Diversos són els investigadors medievalistes que han publicat recerques entorn el tractament del període islàmic a l'actual territori de Catalunya.⁶ L'excel·lència d'aquests treballs demostren el notable interès per part de l'actual historiografia, per desmitificar mites i proposar anàlisis a partir de la metodologia científica, i per aclarir i proposar noves interpretacions històriques que defugen de les ideologies religioses i nacionalistes.⁷ Per això les línies de recerca que venen desenvolupant s'alimenten de noves eines metodològiques⁸ i de noves corrents historiogràfiques,⁹ que clarament aproximem a l'investigador a una major coneixença de l'etapa islàmica al nord-est de la península Ibèrica, i concretament a l'actual Catalunya.

Històricament el medievalisme català ha destinat majors esforços en la investigació del període baix medieval en detriment de l'alt medieval. Concretament, a l'alta edat mitjana, si prenem com a referència l'espai geogràfic del present estudi, es constata com sobresurten les recerques que tenen com a focus principal d'estudi l'etiquetada Catalunya Vella (engloba el Pirineu, el pre-Pirineu, l'actual Catalunya Central) mentre que la Catalunya Nova (engloba pla de Lleida, Camp de Tarragona i Terres de l'Ebre) s'estudia a mesura que la conquesta comtal es consolida ja ben entrat el segle XII.¹⁰ Per tant es coneixen els territoris del centre-oest i del sud-oest de l'actual Catalunya a partir del procés de conquesta, mentre que les idiosincràsies internes de la societat andalusina han passat per alt fins ben entrat el segle XX.¹¹

6. Sabaté, Flocel. "Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII)", *Las Cinco Villas aragoneses en la Europa de los siglos XII y XIII*, Esteban Sarasa, ed. Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2007: 47-94; Sabaté, Flocel. *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?* Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1996: 9-64; García Sanjuan, Alejandro. *La conquista islàmica de la península Ibèrica y la tergiversación del pasado*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2013: 27-244; Fierro, Maribel. "Al-Andalus en el pensamiento fascista. La 'revolución islàmica en Occidente' de Ignacio Olagüe", *Al-Andalus/España. Historiografías en contraste, siglos XVII-XXI*, Manuela Marín, ed. Madrid: Casa de Velázquez, 2009: 325-349; Marín, Manuela. *Al-Ándalus y los andalusíes*. Barcelona: Icaria editorial, 2000: 8, 57-67.

7. Sabaté, Flocel. "El Nacimiento de Cataluña. Mito y realidad", *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos*. Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz, 2005: 223-276.

8. Brufal, Jesús. "El reto de la Historia, integrar la tecnología", *Historia y videojuegos: el impacto de los Nuevos medios de ocio sobre el conocimiento histórico*, Juan Francisco Jiménez, Íñigo Mugueta, Gerardo Fabián Rodríguez, eds. Murcia: Campo-bell, 2016: 123-134.

9. Aurell, Jaume; Balmaceda, Catalina; Burke, Peter; Soza, Felipe, eds. *Comprender el pasado. Una historia de la escritura y el pensamiento histórico*. Madrid: Ediciones Akal, 2013: 237-329.

10. Sabaté, Flocel. *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII)...*

11. Destaquem algunes de les principals recerques que es dugueren en territori català: Curto, Albert; Lorient, Ana; Martínez, Charo; Rosa, Elisa. "Excavacions al Castell de La Suda de Tortosa". *Sharq Al-Andalus*, 1 (1984): 141-145; Curto, Albert. "Els nivells islàmics en l'excavació en la Plaça de Ntra. Sra. de la Cinta o de l'Olivera de la ciutat de Tortosa (Tarragona)", *I Congreso de Arqueología Medieval Española*. Zaragoza: Diputación Provincial de Zaragoza, 1985-1986: III, 99-112; Balaña, Pere. "Els musulmans a Catalunya (713-1153). Una aproximació bibliogràfica". *Sharq al-Andalus. Estudios Árabes. Suplementos bibliográficos*, 3 (1986): 287-288; Barceló, Miquel. "Aigua i assentaments andalusins entre Xerta i Amposta (s. VIII-XII)", *II Congreso de Arqueología Medieval Española*. Madrid: Comunidad de Madrid, 1987: 411-420; Barceló, Miquel. "La invasió àrabo-musulmana i Catalunya". *L'Avenç*, 117 (1988): 14-17; Sénac, Philippe. "Notes sur les Husûn de Lérida". *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 24 (1988): 53-69; Lorient, Ana. *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*. Lleida: Ajuntament de Lleida, 1990; Balaña, Pere. *Els noms de lloc de Catalunya*. Barcelona: Editorial Millà, 1991; Barceló, Miquel; Kirchner, Helena; Martí, Ramon; Torres, Josep Maria. "L'hisn dels Madyuna (Mediona, Alt Penedès): la qüestió dels assentaments berbers a Catalunya", *Catalunya i França Meridional a l'entorn de l'any mil. Actes del Col·loqui Internacional Hug Capet*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991: 283; Giral, Josep. "Fortificacions andalusines a la marca superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien*. Madrid: Casa de Velázquez, 1991: 67-74; Barceló, Miquel. "Els establiments àrabs i berbers de l'Alt Penedès i els seus noms", *Catalunya Romànica*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992: XIX, 26.

Pels autors i pensadors moderns i contemporanis, al-Àndalus suscità un interès més aviat de reivindicació d'arrels nacionals i religioses, ressaltant els trets clàssics i tradicionals de la identitat. La "Reconquesta" medieval és l'eix vertebrador que articulava una Espanya identificada en un concret sistema de valors i amb una missió específica en la història.¹² Així doncs, aquest eix es comparat pels intel·lectuals i polítics del segle XIX pel fet que atorga cohesió interna i justifica l'existència d'una realitat prèvia, la idea que abans de l'arribada de l'Islam la identitat nacional ja s'havia forjat en les resistències de Sagunt i Numància davant l'invasor romà.¹³ Autors com José Álvarez Junco focalitzen la seva atenció en la "Reconquesta" i en l'acte d'exaltació d'identitat dels principals trets característics dels espanyols com a nació, per això, de les seves paraules es destaca la *esencia guerrera y religiosa del pueblo español*.¹⁴ Similarment, Catalunya troba amb Carlemany la seva pròpia via d'identitat seguint els mateixos continguts. Així, Víctor Balaguer identifica Otger Cathaló com el *Pelayo Catalán* i interpreta que Manresa fou la *Covadonga Catalana*.¹⁵ Pels historiadors de l'edat moderna fins al segle XIX, la llegenda d'Otger Cathaló completa la visió heroica dels primers catalans, que hagueren de lluitar ferotgement contra els musulmans,¹⁶ i alhora, prepararen l'arribada de Carlemany que es explicada amb un caire d'alliberament.¹⁷ Des d'un punt de vista geogràfic, el naixement de la nació catalana s'identifica amb les àrees pirinenques i pre-pirinenques, on allí es refugià la població tot fugint de la dominació islàmica. Aquests camperols aloers progressivament aprisionaren l'espai vers la frontera amb al-Àndalus.¹⁸

Tot i la publicació dels primers treballs sobre l'Islam a la península Ibèrica per part de Codera¹⁹ i Dozy,²⁰ la certesa és que l'estudi d'aquest període històric segueix sense incentivar-se, i la historiografia segueix repetint els tòpics poc contrastats. Així s'accedeix al segle XX, oblidant per una banda la història d'al-Àndalus i per altra seguint amb els tòpics sobre la recuperació del territori català usurpat pels musulmans, és a dir la "Reconquesta".²¹ Aquests plantejaments encaixen i faciliten el lligam amb els diferents elements de la història nacional.²² En aquest context, Josep Maria Millàs i Vallicrosa²³ és el referent en la recerca i estudi de la documentació aràbiga referent als territoris lleidatans i tortosins. Les seves investigacions marcaran, més endavant en el temps,

12. García Carcel, Ricardo. "La manipulación de la memoria histórica en el nacionalismo español". *Manuscrits*, 12 (1994): 180-181.

13. Fox, Inman. *La invención de España. Nacionalismo liberal e identidad nacional*. Madrid: Cátedra, 1997: 40.

14. Álvarez Junco, José. *Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*. Madrid: Taurus, 2001: 218.

15. Balaguer, Víctor. *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Barcelona: Librería de Salvador Manero, 1860: 1, 108-407.

16. Riu-Barrera, Eduard. "Els orígens de Catalunya, de la historiografia feudal al medievalisme noucentista. A propòsit de l'obra de Miquel Coll i Alentorn". *El Contemporani*, 4 (1994): 4.

17. Zimmermann, Michel. "Les goths et l'influence gothique dans l'empire carolingien". *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxà*, 23 (1992): 33-36.

18. Bofarull, Antoni. *Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña*. Barcelona: Biblioteca Clàssica Catalana, 1906: 178.

19. Codera, Francisco. "Límites probables de la conquista árabe en la cordillera pirenaica". *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 48 (1906): 289-311.

20. Dozy, Reinhart. *Historia de los musulmanes de España hasta la conquista de los almorávides*. Madrid-Barcelona: Calpe, 1920-1934.

21. Serra Vilaró, Joan. "Origen d'algunes localitats catalanes". *Estudis Universitaris Catalans*, 4 (1910): 4.

22. Vicens Vives, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Ediciones Destino, 1982; Rovira i Virgili, Antoni. *Història de Catalunya*. Bilbao: La Gran Enciclopèdia Vasca, 1972-1984.

23. Millàs i Vallicrosa, Josep Maria. "Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia". *Quaderns d'Estudi*, 14 (1922): 125-161.

la trajectòria d'investigadors arabistes catalans, com Dolors Bramon. Gairebé coetàniament amb Millàs i Vallicrosa, Évariste Lévi Provençal²⁴ i la seva obra són la referència de les recerques sobre l'islam occidental a l'edat mitjana. Destaca la seva interpretació evolucionista del poder central andalusí a Còrdova i posa la lupa sobre la família Omeia. Tanmateix, aquesta visió no engloba en el seu conjunt els territoris de les fronteres, especialment el de la Frontera Superior.

Des del medievalisme català, Ramon d'Abadal a partir dels seus estudis sobre el fenomen expansiu permet assumir i reorientar la visió tradicional.²⁵ Explica que un Pirineu farcit de població serà la base a partir de la qual els comtes empenyin la població vers la frontera amb al-Àndalus. Aquests colons dels territoris fronterers erms de població els ocupen i els exploten, a mesura que progressivament van avançant vers terres meridionals. Aquesta idea desplaça la "Reconquesta" i n'introdueix una de nova la "Repoblació", degut a que les escomeses bèl·liques només es focalitzen en la conquesta de les ciutats o importants emplaçaments islàmics. La interpretació de la repoblació culmina amb Pierre Bonnassie qui explica que la població dels Pirineus es desplaça per raons socio-econòmiques, tot reduint l'impacte de l'acció comtal.²⁶

Tanmateix, la buidor dels espais fronterers es posa en dubte a partir d'estudis concrets a la Vall de Lord²⁷ i a Sant Joan de les Abadesses.²⁸ Salrach, des d'una visió més global, planteja entendre el fenomen d'ocupació de l'espai com un procés lent, on per una banda fa una lectura econòmica de l'apropiació de sòl agrari,²⁹ i per l'altra la dinàmica feudal porta a un expansionisme inherent projectat cap a la societat andalusina. Així, no es parla de "repoblament" sinó que pren força la visió d'una conquesta militar però sense considerar els mites de les accions heroïques del passat.

Alhora que la recerca medievalista avança vers noves vies d'interpretació, la historiografia andalusina adopta nous i renovadors plantejaments. Pierre Guichard,³⁰ a partir de la seva formació multidisciplinària, s'aproxima a l'estudi d'al-Àndalus des d'una perspectiva antropològica, històrica i arqueològica. De fet, el territori en la seva complexitat és el seu objecte d'estudi per arribar a entendre la societat andalusina. Els seus estudis focalitzats en l'àrea lleuantina el porten a afirmar un paper destacat de les comunitats rurals, moltes d'elles organitzades a partir de grups clànics. En certa mesura, Guichard ens proposa una història regionalista d'al-Àndalus, que toparia amb la visió centralitzadora de Lévi-Provençal. L'embranchida dels estudis sobre al-Àndalus pren força a mesura que ens aproximem a l'últim quart del segle XX. Miquel Barceló³¹ s'endinsa en l'estudi de la societat andalusina a partir, sobretot, de l'anàlisi de l'hidràulica en les comunitats rurals. Tanmateix, tot i l'empenta de la historiografia andalusina arreu d'Espanya, a Catalunya cal esperar

24. Lévi-Provençal, Évariste. *L'Espagne musulmane au Xe siècle: institutions et vie sociale*. Paris: Maisonneuve&Larose, 1950.

25. D'Abadal, Ramon. *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Editorial Vicens Vives, 1983.

26. Bonnassie, Pierre. *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*. Barcelona: Edicions 62, 1979.

27. Benet, Albert. "El Solsonès. Marc històric", *Catalunya Romànica. XIII. El Solsonès i la Vall d'Aran*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1987: 24-31.

28. Feliu, Gaspar. "Sant Joan de les Abadesses. Algunes precisions sobre l'acta judicial del 913 i el poblament de la Vall", *Homenatge a la memòria del prof. Dr. Emilio Sáez. Aplec d'estudis dels seus deixebles i col·laboradors*. Barcelona: Universitat de Barcelona-Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1989: 421-434.

29. Salrach, Josep Maria. "Repoblament i colonització agrària a l'alta edat mitjana". *Cuadernos de historia económica de Cataluña*, 19 (1978): 17-28.

30. Guichard, Pierre. *Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente*. Granada: Editorial Universidad de Granada, 1998.

31. Barceló, Miquel. "El diseño de espacios irrigados en al-Andalus: un enunciado de principios generales", *El agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*, Lorenzo Cara, ed. Almería: Instituto de Estudios Almerienses, 1989: 15-47.

fins als anys 90 per trobar la primera investigació on es presenta una visió de conjunt de l'islam a les terres lleidatanes i tortosines.³² La coneixença d'al-Àndalus es consolida, més endavant, amb la investigació de Dolors Bramon sobre la documentació aràbiga, la qual dóna continuïtat a l'obra de Millàs i Vallicrosa.³³ Certament, en aquest context de finals del segle XX i la primera dècada del XXI, és important la producció bibliogràfica fruit de recerques d'abast territorial, tot destacant els estudis de Giralt³⁴ en l'àrea balaguerina, d'Eritja³⁵ al voltant de les almúnies, d'Esco³⁶ sobre la Tortosa islàmica, de Kirchner i de Virgili en l'estudi dels paisatges agraris i hidràulics en la Tortosa andalusina,³⁷ de Negre³⁸ sobre les comunitats rurals a l'àrea tortosina, de Lorient en el cas concret de la ciutat de Lleida,³⁹ de Monjo en el cas de Balaguer⁴⁰, i de Brufal⁴¹ en el conjunt del territori de l'antic districte de Lleida.

Les recerques endegades per la metodologia arqueològica conviuen amb les edicions i estudis de la documentació aràbiga. Tot plegat aporta una fructífera producció bibliogràfica que ens mostra la societat, l'economia i la identitat andalusina tant als districtes de Lleida com de Tortosa. Per la seva banda, els estudis sobre l'expansió de la societat comtal vers els territoris andalusins han adoptat un nou marc d'interpretació, la frontera. Els conceptes "reconquesta" i "re població" s'han superat pels avanços significatius en l'anàlisi de les fonts, en la seva diversitat, i per la visió holística i hermenèutica. En aquest sentit, Flocel Sabaté⁴² explica el fenomen expansiu de l'espai comtal en una acurada periodització que inicia al segle IX i culmina al segle XII. Aquest nou enfoc amplia la visió vers la globalitat de la història, abraçant des de la història econòmica, militar, fiscal, religiosa, política... tant del vessant comtal com de l'andalusí. Sembla doncs que la historiografia medievalista ha assimilat l'andalusina, tot aproximant vies conjuntes d'interpretació davant el mateix fenomen.⁴³

Malgrat copsar sintèticament l'evolució dels estudis sobre el tractament historiogràfic de l'expansió comtal vers el territori islàmic, i sobre al-Àndalus, val a dir que el pes ideològic d'una determinada tradició historiogràfica heretada, fa que el recurrent tema de l'Islam a la península Ibèrica susciti força controvèrsia, tant en la societat catalana com en l'espanyola dels segles XX i XXI. L'ar-

32. Balañà, Pere. *Els musulmans a Catalunya (713-1153)*. Sabadell: AUSA, 1993.

33. Bramon, Dolors. *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. Barcelona: Eumo Editorial, 2000.

34. Giralt, Josep. "Fortificacions andalusines a la marca superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien*. Madrid: Casa de Velázquez, 1991: 67-74.

35. Eritja, Xavier. *De l'almúnia a la turris organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*. Lleida: Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida, 1998.

36. Esco, Carlos; Giralt, Josep; Sénac, Philippe. *Arqueología Islámica en la Marca Superior de Al-Andalus*. Osca: Diputació de Huesca, 1988.

37. Kirchner, Helena; Virgili, Antoni; Antolín, Ferran. "Un espacio de cultivo urbano en al-Ándalus: Madīna Turṭūša (Tortosa) antes de 1148", *Història Agrària*, 62 (2014): 11-45.

38. Negre, Joan. *De Tortosa a Turṭūša: L'extrem oriental d'al-Ṭagr al-A'là en el context del procés d'islamització d'al-Andalus*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona (Tesi Doctoral), 2013.

39. Lorient, Ana. "La vaixella andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (2000): 293-325.

40. Monjo, Marta. "El naixement de madina Balaguer: el Pla d'Almatà (segles VIII-XII)", *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera*, Carme Alòs, Eva Solanes, eds. Balaguer: Museu de la Noguera, 2010: 21-29.

41. Brufal, Jesús. *El món rural i urbà en la Lleida islàmica (s. XI-XII)...*

42. Sabaté, Flocel. *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII)...*; Sabaté, Flocel. *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1997.

43. Sénac, Philippe. *La frontière et les hommes (VIII-XIIe siècles). Le peuplement musulman au nord de l'Ebre et les débuts de la conquête aragonaise*. París: Maisonneuve&Larose, 2000.

quebisbe de València l'any 2008 escrigué *el cristianismo, la fe catòlica —se profese o no por las personas y se quiera o no— constituye el alma de España*.⁴⁴ Certament aquesta afirmació no és gens casual si la posem en context, donat que en el segon mandat polític del president José Luís Zapatero (PSOE), el braç conservador de la societat espanyola temé per la pèrdua d'identitat com a nació, per això anà a l'arrel del que ells consideren l'origen de la essència d'Espanya i mostrà nítidament la base teòrica del que ha de ser l'espanyol, on la religió catòlica n'és el pilar, tot defugint d'explicar les influències històriques de més religions com la islàmica. En la mateixa línia conservadora però des de la posició com ex-president del govern d'Espanya, José María Aznar (PP) pronuncià el 2004 una conferència sobre el terrorisme islamista a la Georgetown University. L'ex-president explica que el problema del terrorisme a Espanya no té com a punt d'inici la guerra d'Iraq o al-Qaeda sinó que es remunta a l'Edat Mitjana, a partir del 711 amb la conquesta islàmica del Regne Visigot, o tal com ell anomena la invasió dels "moros" d'Espanya.⁴⁵ Aquesta terminologia respon al discurs negacionista i catastrofista de la història, on intencionadament i obviant les fonts històriques s'interpreta una fase important de la història de l'occident d'Europa en clau presencialista. S'explica el present a partir del passat i a més amb un marcat caràcter ideològic. Els mitjans de comunicació pròxims a les tesis conservadores publiquen articles que s'alineen amb el discurs de la identitat espanyola. Així doncs, Pedro Fernández Barbadillo el 2011 cita *cuando los árabes irrumpieron en España ya existía un país independiente y unas personas que se llamaban a sí mismas españolas*.⁴⁶ Recentment, i de nou el cardenal Cañizares, en un "esmorzar informatiu" incorpora al debat la relació entre la immigració, bàsicament siriana, i la pèrdua dels valors tradicionals d'Europa, fonamentats amb el cristianisme.⁴⁷ La immigració de sirians, dita per Cañizares com "la invasión", tot equiparant-la amb el 711, alhora s'interpreta com una perillosa entrada d'infidels al territori cristià tot deixant entreveure l'objectiu obscur d'enlairar-nos. Certament, i de nou, les teories basades amb el nacional-catolicisme impregnen el debat públic sense parar atenció als fets objectius els quals avui estan tant ben estudiats per experts universitaris o liberals.

A l'altre extrem dels postulats que hem presentat neix a partir dels anys 80 del segle XX fins a l'actualitat una visió "bonista" o romàntica de l'Islam medieval a la península Ibèrica.⁴⁸ Des d'un punt de vista ideològic, aquestes percepcions s'ubiquen tant a segments progressistes com en el nacionalisme andalús. Aquest darrer veu en

la civilización andalusí la máxima culminación histórica del "pueblo andaluz". Más recientemente se prolonga como manifestación de una pretendida historia "antisistema", que adopta una pose postmoderna

44. Cañizares Llovera, Antonio. *El esplendor visigótico, momento clave en la edificación de España y para su futuro*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2008: 44.

45. Vegeu a partir del segon 45 <https://www.youtube.com/watch?v=2Zt5h_wbaP4> (Consultat el 15 de Novembre 2015).

46. García Sanjuan, Alejandro. *La conquista islàmica de la península Ibèrica y la tergiversación del pasado*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2013: 52.

47. Levante. El mercantil valenciano. "Cañizares: '¿Esta invasión de inmigrantes y de refugiados es del todo trigo limpio?'" 14 Octubre 2015. 15 Juny 2016 <<http://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2015/10/14/canizares-invasion-emigrantes-refugiados-trigo/1327304.html>>.

48. Menocal, Maria Rosa. "Al-Andalus and 1492: The ways of remembering", *Islamic Civilization in Medieval Spain*. Leiden: Brill, 1992: 483-504; Menocal, Maria Rosa. *Culture in the time of tolerance: al-Andalus as a model for our own time*. New Heaven: Yale Law School, 2000; Menocal, Maria Rosa. "The dialogue of cultures in Medieval Spain", *Le Dialogue des Cultures: est-il possible?* Rabat: Academie du Royaume de Maroc, 2005: 329-333.

*de cuestionamiento de las verdades de la historiografía "oficial", siempre adicta al poder y justificadora de sus manipulaciones.*⁴⁹

Més recorregut han tingut i segueixen tenint les tesis romàntiques entorn al-Àndalus i la societat andalusina o islàmica. D'una banda les tesis de la "Espanya musulmana" una formulació inventada i en si mateixa contradictòria que demostra la forma de fer història en un determinat moment. Darrera aquests postulats s'ama la necessitat de diferenciar entre l'andalusí i el magrebí, tot manifestant que el primer visqué en una societat de poetes i il·lustrats mentre que el segon procedia d'un lloc bàrbar i ple de perills.

Les idees romàntiques no finalitzen aquí sinó que s'accentuen a partir de la Transició espanyola i la marcada voluntat rupturista, per part de determinats historiadors i sectors ideològics, vers la història oficial que havia explicat fins llavors l'esdevenir d'Espanya. Específicament, la consolidació de les comunitats autònomes posà en funcionament la recuperació de senyes d'identitat pròpies i en aquest projecte al-Àndalus no hi faltà. Així doncs, es generà un discurs on la imatge d'al-Àndalus s'entrelligà a la d'una societat islàmica on la tolerància i la convivència entre les tres cultures era possible fruit d'una mútua comprensió que fou suprimida violentament pels conqueridors cristians.⁵⁰

A més, i d'acord amb Manuela Marín, com a derivació de la idea de tolerància s'enalteixen virtuts de la vida andalusina equiparant-les amb "el arte de vivir" andalusí.⁵¹ Aquestes es relacionen en aspectes ben diversos de la vida quotidiana, tot ressaltant els "goces sensuales, el gusto por los perfumes, los jardines, la buena mesa, la música y las bellas mujeres".⁵² Tanmateix, els mites entorn la societat andalusina cal matisar-los a partir de l'anàlisi històric tot evidenciant les fal·làcies a partir de les quals es sostenen⁵³.

*La 'tolerancia' es una idea relativamente reciente y ajena a los andalusíes (y a cualquier otra colectividad anterior a la Declaración Universal de los Derechos Humanos), o que la única cultura con caracteres dignos de ser considerada como tal, en al-Ándalus, fue la árabe-islámica. Es cierto que las minorías judías y cristianas gozaron en al-Ándalus de un estatuto de "protección" infinitamente mejor que el de los judíos en la Europa medieval, que hubo familias de religión mixta y que los emires musulmanes tuvieron a su servicio administradores y médicos judíos y cristianos. También es cierto que los episodios de persecución a estas minorías religiosas fueron contadísimos en la historia de al-Ándalus, aunque existieron y en algún caso, como en el progromo de Granada del siglo XI, con un número elevado de víctimas. Todo ello no implica, sin embargo, que existiera lo que hoy se califica admirativamente de convivencia modélica.*⁵⁴

Tanmateix, els mites perduren entorn la conquesta islàmica, el procés de conquesta cristià, i les dinàmiques socials andalusines. Potser cal preguntar-se el per què es mantenen aquest tipus de mites i la resposta la trobaríem en la ideologia partidista o de grups xenòfobs i racistes. De fet, la pràctica d'entendre el passat a partir d'una idea del present pren cos i forma arreu d'Europa, tal i com ho evidencia Flocel Sabaté referint-se a la presència de l'Edat Mitjana en el discurs lingüístic actual:

49. García Sanjuan, Alejandro. *La conquista islàmica...*: 24.

50. Marín, Manuela. *Al-Ándalus y los andalusíes*. Barcelona: Icaria editorial, 2000: 62.

51. Marín, Manuela. *Al-Ándalus y los andalusíes...*: 63.

52. Marín, Manuela. *Al-Ándalus y los andalusíes...*: 63-64.

53. Fernández-Morera, Darío. *The Myth of the Andalusian Paradise. Muslims, Christians, and Jews under Islamic rule in Medieval Spain*. Wilmington: ISI Books, 2016.

54. Marín, Manuela. *Al-Ándalus y los andalusíes*. Barcelona: Icaria editorial, 2000: 64-65.

L'Edat Mitjana és molt present a la societat actual. A penes és a l'escola. Viu, en canvi, en l'ambient: apareix en passar les pàgines del diari, en cercar les ofertes per a l'oci de cap de setmana familiar, en tota mena de discursos, a favor del progrés o del retrobament de la identitat maltractada, en propostes per encertar l'estructuració adient per al món actual. És una mena de fenomen atemporal que no deixa de ser una invocació històrica incrustada en el present i, potser, pretenent condicionar el futur.⁵⁵

Precisament, és en l'ensenyament on trobem el principal transmissor de certs tòpics i mites⁵⁶ sobre l'Islam a l'Edat Mitjana. Ja ho advertia Flocel Sabaté quan es referia a "*generaciones de españoles se han formado bajo una omnipresente Reconquista*".⁵⁷ Es referia a la formació escolar en temps de la dictadura franquista, la qual recollia tots els mites i tòpics sobre l'expansió dels regnes i comtats cristians vers el territori andalusí. La petjada d'aquesta història nacional on els mites i les tergiversacions ideològiques del passat tenen un pes important, també es reflecteixen a l'escola democràtica. Probablement fruit de la necessitat de justificar la natura i el ser de les comunitats autònomes, cadascuna ideà el currículum educatiu en història. En el cas de Catalunya, encara perduren tòpics entorn l'alta edat mitjana: destaquen la sobrevaloració de la batalla de Covadonga, seguir amb la mítica "reconquesta" del territori de l'antic Regne Visigot, i manifestar l'essència cristiana.⁵⁸ Al cap i a la fi, es dedueix nítidament com al darrera de la formació nacional de Catalunya hi ha la conquesta per la força d'un territori usurpat i alhora la moral i l'esperit és cristià. Alhora, aquests tòpics conviuen amb els propis de la visió romàntica de l'Islam. L'alimentació, l'art, la mesquita i les xarxes d'irrigació són els temes més recurrents a l'hora d'explicar al-Àndalus.

Certament la tasca i la responsabilitat dels historiadors és enorme a l'hora d'estudiar i explicar episodis de la història on les fonts històriques no són abundants. Si a més, hi sumem una profunda trajectòria d'interpretació històrica, la feina de l'historiador és multiplica significativament. Sens dubte, cal seguir estudiant la frontera alt medieval, cal entendre-la des de tots els punts de vista que la configuraven i sobretot sense excloure arbitràriament cap dels elements, i menys un de tant important, la societat andalusina.

2.3 Feble sensibilitat per preservar el patrimoni islàmic medieval. D'on venim?

El món acadèmic i intel·lectual ha posat sobre la taula la valoració i la salvaguarda del patrimoni cultural, especialment aquell referent a la història i l'art. El punt precedent n'és un bon exemple, doncs com hem anotat, a mesura que es cerquen mecanismes d'interpretació de la identitat nacional, tant espanyola com catalana, els diversos elements patrimonials eren un dels principals recolzaments argumentals. Per tal de garantir la preservació del patrimoni el 1900 es creà el *Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes* i la *Dirección General de Bellas Artes*. Des d'aleshores fins el 1933 es posen les bases legals per protegir, conservar, valorar i regular el patrimoni cultural espanyol i

55. Sabaté, Flocel. "Medievalismes actuals", *L'Edat Mitjana. Món real i espai imaginat*. Catarroja: Editorial Afers, 2012: 283-305.

56. Luque, Alberto. "La historia medieval a les escoles: una visió deformada?", *L'Edat Mitjana. Món real i espai imaginat*, Flocel Sabaté, ed. Catarroja: Editorial Afers, 2012: 243-258.

57. Sabaté, Flocel. "Frontera peninsular e identitat (siglos IX-XII)", *Las Cinco Villas aragoneses en la Europa de los siglos XII y XIII*, Esteban Sarasa, ed. Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Excelentísima Diputación de Zaragoza, 2007: 54.

58. García, Margarita; Gatell, Cristina; Llorens, Montserrat; Ortega, Rosa; Pons, Josep; Roig, Joan; Viver, Carles. *Marca 2. Ciències Socials, Geografia i Història*. Barcelona: Vicens Vives, 2006.

català. Tot i que la llei de *Patrimonio Nacional de 13 de mayo de 1933*⁵⁹ assenta tot el recorregut legislatiu des del 1901⁶⁰ fins aquesta data, cal remuntar-se al *Decreto de 22 de mayo de 1931*⁶¹ per copsar l'avantguarda que preparà la llei de 1933. Aquest *Decreto* recull per primer cop l'alienació d'immobles i objectes artístics, arqueològics o històrics, per tal d'evitar l'espoli i la exportació de patrimoni cultural cap a l'estranger. Amb aquesta base legislativa, des de l'any 1932 es treballa en el que fou la primera gran llei de patrimoni històric d'Espanya.⁶² Després de gairebé un any de preparació la llei s'aprovà i es publicà el mes de maig de l'any 1933. Aquesta llei regula els següents aspectes: el contingut i la noció de Patrimoni *Histórico-Artístico Nacional*, la organització administrativa de la protecció dels béns patrimonials, l'atribució a la Policia de la persecució de les infraccions contra el Patrimoni històric, el règim jurídic dels immobles, la funció dels arquitectes conservadors de monuments, la creació del cens d'edificis en perill, en dret internacional regula la vigilància de l'exportació fraudulenta de patrimoni, mesures pel foment dels museus públics, el nou règim dels béns mobles que es basava en la prohibició de la seva cessió quan eren propietat de l'Administració o de l'Església, i normatives sobre la formació del *Inventario del Patrimonio Histórico-Artístico Nacional*.

En aquest fervorós context legislatiu, l'Estatut d'Autonomia de Catalunya aprovat per la *Ley de 15 de septiembre de 1932* atribuïa en l'article 7⁶³ "*los Servicios de Bellas Artes, Museos, Bibliotecas, Conservación de monumentos y archivos, salvo el de la Corona de Aragón*". En aquest marc legislatiu es dictaren les següents lleis pròpiament catalanes referent al patrimoni cultural: la *Ley de creación del Consejo de Cultura de la Generalitat de 14 de diciembre de 1933*, la *Ley del Servicio de Bibliotecas, Archivos, Museos y Patrimonio Histórico, Artístico y Científico de Catalunya de 20 de marzo de 1934*, i la *Ley de Conservación del Patrimonio Histórico, Artístico y Científico de Catalunya de 26 de junio de 1934*.

La *Ley de 1933* es mantingué en vigor durant l'etapa franquista tot i haver estat promulgada per la Segona República. Durant el franquisme, aquesta llei, es complementà amb la *Ley de 16 de diciembre de 1954* que regulava l'expropiació forçosa del sòl on es detectés vestigis arqueològics,⁶⁴ i la contemplació per primer cop de l'arqueologia submarina (*decret 2055/1963 de 25 de septiembre*).⁶⁵

59. "Ley Relativa al Patrimonio Artístico Nacional". *Gaceta de Madrid*. 25 Maig 1933: CXLV, 1393-1399 <<http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1933/145/A01393-01399.pdf>> (Consultat el 26 d'Octubre de 2016).

60. El Real Decreto de 18 de octubre de 1901 va aprovar el reglament pel règim i servei de les Biblioteques Públiques de l'Estat. "Reglamento para el Régimen y Servicio de las Bibliotecas Públicas del Estado". *Gaceta de Madrid*. 22 Octubre 1901: CCXCV, 359-360 <<http://boe.es/datos/pdfs/BOE/1901/295/A00359-00371.pdf>> (Consultat el 26 d'Octubre de 2016).

61. Alcalá-Zamora, Niceto. "Decretos". *Gaceta de Madrid*. 23 Maig 1931: CXLIII, 880-881. <<http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1931/143/A00880-00881.pdf>> (Consultat el 26 d'Octubre de 2016). D'aquest *Decreto* volem destacar, de la introducció, el reconeixement que tot ciutadà té *pleno derecho al disfrute de las obras de arte y de cultura legadas por el pasado; derecho que se funda, no solo en el origen e historia e inmuebles y objetos, sino en que su guarda y conservación ha sido y es carga de España*.

62. García Fernandez, Javier. "La regulación y la gestión del Patrimonio Histórico-Artístico durante la Segunda República (1931-1939)", *Revista electrónica de Patrimonio Histórico*, 1 (2007): 12-14. <<http://www.revistadepatrimonio.es/revistas/numero1/legislacion/estudios/articulo.php>> (Consultat el 25 d'Octubre de 2016)

63. Alcalá-Zamora, Niceto. "Ley. Título II. Atribuciones de la Generalidad de Cataluña". *Gaceta de Madrid*. 21 Setembre 1932: CCXLV, 2091 <<http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1932/265/A02090-02094.pdf>> (Consultat el 26 d'Octubre de 2016).

64. Franco, Francisco. "Ley de 16 de diciembre de 1954 sobre expropiación forzosa". *Boletín Oficial del Estado*. 17 Desembre 1954: CCCLL, 8261-8278 <<http://boe.es/boe/dias/1954/12/17/pdfs/A08261-08278.pdf>> (Consultat el 26 d'Octubre de 2016).

65. Franco, Francisco. "Decreto 2055/1969, de 25 de septiembre, por el que se regula el ejercicio de actividades subacuáticas". *Boletín Oficial del Estado*. 27 Setembre 1969: CCLII, 15182-15184 <<https://www.boe.es/boe/dias/1969/09/27/>>

Des de començaments del segle XX fins el 1978 existeix un marc legal ben definit, però insuficient per aturar la destrucció de patrimoni cultural, especialment l'arquitectònic i l'arqueològic. La Guerra Civil jugà un paper destacat en la pèrdua de patrimoni ja sigui per ser front de guerra o pels saqueigs de patrimoni eclesiàstic, arxius, col·leccions de particulars, etc.

No s'ha de perdre de vista que a partir de l'arribada del "turisme de masses" i l'incontrolat creixement urbanístic al litoral mediterrani i a les principals ciutats, s'accentuà la destrucció d'un gruix important de patrimoni arqueològic i arquitectònic. L'absència de coordinació entre les institucions que vetllaven pel patrimoni, els escassos recursos materials i humans, ajudaren al seu deteriorament. Si fem referència al patrimoni arqueològic o arquitectònic islàmic la situació s'agreuja més per dos factors: el primer la desconeixença de la cultura material de l'Islam a la península Ibèrica durant l'edat mitjana, i el segon l'existència d'un intencionat oblit dels vestigis materials andalusins. A pesar d'aquest panorama desolador, els grans monuments cordovesos reberen un tracte especial ja des del segle XIX, així com Granada tot destacant el monument de l'Alhambra.⁶⁶ Són els grans monuments simbòlics els que reben una acurada atenció per evitar-ne la seva pèrdua, altra cosa és la interpretació històrica i artística.

A Catalunya, exemples de destrucció o deteriorament de patrimoni arqueològic o arquitectònic islàmic no en falten. Per exemple, l'any 1905 es construeix el dipòsit d'aigua potable dins del Castell Formós de la ciutat de Balaguer, un dels monuments històrics amb un nítid horitzó islàmic més emblemàtics del nord-est de la península Ibèrica. Alcassaba islàmica primer, i posteriorment ja en el segle XIV, residència dels comtes d'Urgell, el recinte fortificat recull una alta quantitat i qualitat d'informació històrico-arqueològica i artística que requeria un tractament singular.⁶⁷ Certament, la necessitat de construir aquesta infraestructura municipal⁶⁸ propicià la destrucció de bona part del monument, condicionant a més, les futures intervencions arqueològiques. Tot i l'alta vàlua històrica, l'any 1905 no existien les condicions legals idònies per evitar la construcció dels dipòsits i destruir bona part de l'interior de la fortalesa.⁶⁹ A Balaguer, era prou conegut l'emplaçament i el valor com a monument, de fet, a partir dels anys 60 del segle XX així ho feren constatar diverses publicacions d'estudiosos locals i especialistes europeus amb la temàtica.⁷⁰ Tanmateix, l'absència de sensibilitat de les autoritats polítiques, la inexistència d'una llei de patrimoni que el salvaguardés, i el desinterès de la població, condemnaren per sempre el Castell Formós.

Aquest context previ a la democràcia també es reconeix com el de l'acció d'investigadors i erudits que individualment iniciaren recerques sobre temàtiques ben diverses. Sota la protecció d'institucions com el Museu Arqueològic Provincial de Tarragona, l'Institut d'Estudis Tarraconenses

---

pdfs/A15182-15184.pdf> (Consultat el 26 d'Octubre de 2016).

66. Rosselló-Bordoy, Guillem. "Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*. Lleida: Ajuntament d'Algèrr-Pagès Editors, 2007: 21-142.

67. Díez-Coronel, Luis. "La alcázar de Balaguer y su Palacio árabe del siglo XI". *Iberda*, 29 (1969): 337-347; Ewert, Christian. *Hallazgos islámicos en Balaguer y la Alfajería de Zaragoza*. Madrid: Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, 1979-1980.

68. Aquest tipus d'actuacions es repeteixen en altres llocs de les terres lleidatanes com per exemple al castell de Sunyer, del qual avui en queda ben poca cosa després que hi construïssin un dipòsit d'aigua municipal.

69. Fem referència al Real Decreto de 29 de novembre de 1901, el qual aprova el reglament per al règim dels Museus Arqueològics de l'Estat, servits pel cos facultatiu d'arxivers, bibliotecaris i arqueòlegs.

70. Sanahüja, Pere. *Història de Balaguer*. Barcelona: ed. Seráfica, 1965. Díez-Coronel, Luis. "El palau dels comtes d'Urgell, fortalesa àrab". *Iberda*, XLIII (1973): 31-39; Ewert, Christian. *Hallazgos islámicos en Balaguer y la Alfajería de Zaragoza*. Madrid: Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural, 1979; Giralt, Josep. "El Castell Formós (o de Balaguer)", *Catalunya Romànica. La Noguera*. XVII. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994: 225-238.

Ramon Berenguer IV de la Diputació de Tarragona, i l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, aquests investigadors endegaren primeres recerques històriques i arqueològiques.⁷¹ Sense cap mena de dubte són els pioners de la història local a les terres lleidatanes i tarragonines. El seu treball en el territori afavorí la preservació, sobretot, de jaciments arqueològics i la seva divulgació en ambients científics com a la societat en general.⁷²

Tot i les complexitats per salvaguardar el patrimoni cultural, i especialment l'islàmic, al llarg del segle XX, val a dir, que s'ha de reconèixer la legislació de principis de centúria i la de la IIa República, així com l'interès de moltes persones, ja siguin erudits o especialistes en patrimoni cultural, que individualment realitzaren les tasques de documentació i estudi, una feina colosal que avui tant preuem.

2.4 L'herència patrimonial islàmica. On som?

La consolidació del sistema democràtic espanyol a partir de la Constitució del 1978 suposà en el camp del patrimoni cultural un notable avanç vers la seva preservació, consolidació i projecció social. Per això en el camp legislatiu es promulga la *Ley 16/1985 de 25 de junio del Patrimonio Histórico Español*,⁷³ la qual obre la porta a la modernització del concepte de patrimoni cultural i a l'estructura organitzativa i d'acció per tal de preservar-lo i adaptar-lo al context europeu. A partir de les competències específiques en Cultura, la Generalitat de Catalunya a partir del seu Departament de Cultura estableix la llei catalana del patrimoni cultural, la Llei 9/1993, de 30 de setembre.⁷⁴ Una revisió i actualització als nous temps es realitza a partir del Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic de Catalunya.⁷⁵ Sense cap mena de dubte, en l'Espanya democràtica, la nova legislació en patrimoni cultural propicià la necessària re-organització de l'administració, sobretot en els tipus de proteccions, la coordinació entre administracions, la formació del personal funcionari, i la seva representació en la totalitat del territori mitjançant els propis desplegaments ideats a partir de cada Comunitat Autònoma. En el cas de Catalunya, la Generalitat de Catalunya obrí delegacions del Departament de Cultura a Tarragona, Lleida i Girona.

La consolidació del règim democràtic espanyol i la definició i desplegament d'un marc legal estable, també coincidí amb el notable auge de les actuacions impulsades per l'administració pública per recuperar, consolidar o dinamitzar el patrimoni cultural, i dins d'aquest l'andalusí no en quedà exclòs. S'assimilà per primer cop que al-Àndalus també fou una etapa més de la història d'Espanya. En aquest sentit destaquem les intervencions arqueològiques en el marc urbà tant de la ciutat de Lleida tot destacant el jaciment de l'Antic Portal de Magdalena, com de Tortosa en les diverses

71. Destaquen Luis Díez-Coronel, Rodrigo Pita Mercè, Josep Lladonosa, Enrique Bayerri, Pere Sanahuja.

72. Díez-Coronel, Luis. *La Alcazaba de Balaguer y su palacio árabe del siglo XI*. Lleida: Instituto de Estudios Ilerdenses de la Excelentísima Diputación de Lérida, 1969.

73. Juan Carlos I. "Ley 13/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español". *Boletín Oficial del Estado*, 29 Juny 1985: CLV, 20342-20352 <<https://www.boe.es/boe/dias/1985/06/29/pdfs/A20342-20352.pdf>> (Consultat el 27 d'Octubre de 2016).

74. "Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Català". *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 30 Setembre 1993 <http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&mode=single&documentId=92717&language=ca_ES> (Consultat el 27 d'Octubre de 2016).

75. "Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic". *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 5 Març 2002. <http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&mode=single&documentId=276664&language=ca_ES> (Consultat el 27 d'Octubre de 2016).

actuacions a la Suda i al propi casc urbà, i les primeres excavacions arqueològiques al Pla d'Almatà i al Castell Formós de Balaguer. Aquests treballs en patrimoni islàmic conviuen amb les diverses intervencions arqueològiques i de recuperació de la Col·legiata de Sant Pere d'Àger, del Castell de Siurana, del Castell de Castellans, del Tossal de Solibernat, del monestir d'Avinganya, el Castell de Miravet, de la torre de Vallferosa, del Castell d'Os de Balaguer, del Castell de Tartareu, del Castell d'Aitona, del tossal de Vinatesa i del castell d'Algerri, entre d'altres. A mesura que ens aproximem al canvi de segle, un enorme patrimoni arqueològic i arquitectònic islàmic s'anava descobrint en les terres occidentals i meridionals de Catalunya. Evidentment, el Departament de Cultura, les Diputacions i les universitats inverteixen esforços per a la gestió i preservació d'aquesta valuosa herència.

En aquesta vessant cal destacar el paper dels museus de Balaguer, Lleida, Tortosa i Terres de l'Ebre (a Amposta). Aquests realitzen una important i incansable tasca divulgativa i didàctica a través dels missatges conceptuals ben visibles en les diverses sales d'exposicions. A més, aquests equipaments serveixen de base logística per endegar projectes arqueològics o de restauració i conservació dels vestigis materials.⁷⁶ En aquest sentit són un pont entre la recerca universitària i la divulgació cap a la societat. Seguint aquesta línia, cal mencionar els esforços divulgatius mitjançant publicacions de notable interès. Així doncs, des del museu de Balaguer s'han impulsat dues publicacions sobre el patrimoni balaguerí i de la comarca de la Noguera a cavall de la tardo-antiguitat i l'alta edat mitjana.⁷⁷

També, l'herència patrimonial andalusina es visualitza en els llibres de text d'història de 2n d'ESO.⁷⁸ La inclusió d'aquest tipus de continguts doten als estudiants de competències per valorar i entendre la rica herència cultural, i més concretament l'andalusina. Sens dubte, aquesta acció educativa és el pilar per garantir la comprensió crítica del passat comú, i per tant, afavoreix la integració cultural del present.

2.4.1 El tractament d'al-Àndalus en el camp de la divulgació vers el gran públic

Dins el present sub-capítol, hem considerat adient incorporar un apartat específic per tractar la qüestió de la divulgació al gran públic. Sens dubte, una de les funcions de l'historiador és transmetre a la societat els coneixements històrics processats amb una metodologia científica. Malauradament, hem perdut aquesta important funció que dóna raó de ser a la ciència històrica, ja sigui per desídia dels propis historiadors o per l'impuls d'altres professions. Els novel·listes mitjançant el gènere de la novel·la històrica ambientada en l'Edat Mitjana, és innegable que ha fet molt per la divulgació i difusió d'aquest període, tot destacant per exemple a Ken Follet.⁷⁹ Tanmateix, cal ser crítics amb aquest gènere literari per la massa sovint tergiversació d'importants esdeveniments històrics, la dificultat de recrear vestuaris, comportaments i encara més en tot el referent a mentalitat

76. També, dels museus catalans cal ressaltar la funció del Servei d'Atenció als Museus (SAM) el qual té per missió l'assessorament i donar suport als museus ubicats en el seu àmbit territorial. Segons el Pla de Museus de Catalunya, el Museu de Lleida fou el pioner en oferir aquest servei.

77. Giralt, Josep, ed. *La Noguera antiga. Des dels primers pobladors fins als visigots*. Balaguer: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Museu de la Noguera-Ajuntament de Balaguer, 2001; Alòs, Carme; Solanes, Eva. *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera*. Balaguer: Museu de la Noguera, Ajuntament de Balaguer, 2012.

78. García, Sebastián; Gatell, Margarita; Arimont, Cristina. *Ciències socials, Geografia i Història*. Barcelona: Vicens Vives, 2013: 4-17.

79. Bueno, María Luisa. "Los escenarios materiales en 'Los pilares de la tierra'", *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al profesor Julio Valdeón*, María Isabel Del Val, Paco Martínez, eds. Valladolid: Junta de Castilla y León, Universidad de Valladolid, 2009: 147-159.

i valors. De fet, “tot plegat avança cap a un espai estètic, farcit d’elements aliens a cronologies precises. Cal preguntar-se, doncs, per una Edat Mitjana sense cronologia”.⁸⁰ L’exitosa sèrie televisiva “Joc de Trons” produïda per HBO recrea un món imaginari on set regnes pugnen pel tant preuat “tro de ferro”. La sèrie vol recrear l’edat mitjana europea on una sèrie de dinasties lluiten pel control de cadascun dels regnes.⁸¹ Aquest món de “Joc de Trons” s’organitza en un sistema econòmic inspirat amb el feudalisme, i una societat organitzada entre els qui batallen, els qui oren i els qui treballen. Els edificis que apareixen amb major notorietat són els d’origen medieval, com en la darrera temporada la catedral i casc antic de Girona. Quan sortim dels set regnes i ens traslledem al regne de Meeren, es constata com s’intenta plasmar el món islàmic. Tanmateix, la sèrie està ben lluny de recrear-lo per la mescla d’una societat esclavista, governada per reis que vivien en piràmides, i que alhora el capitalisme emergia per la compra-venta d’esclaus i tot tipus de mercaderies. Tot i la voluntat tant de l’autor de l’obra, George R. R. Martin, com dels guionistes de recrear l’edat mitjana, cal dir que els diàlegs, els vestuaris, el pensament, i la forma d’actuar disten força d’assemblar-s’hi, i més aviat, la sèrie vol semblar un “poti-poti” anacrònic.

Des d’una altra vessant de la divulgació, la televisió pública de Catalunya, TV3, produí i emeté el programa “Sota Terra” en dues temporades (anys 2010 i 2012). Volia ser un *reality show* per al gran públic, d’aquí que sota la direcció d’un prestigiós investigador, Eudald Carbonell, un equip d’arqueòlegs havia de treballar durant tres dies un espai arqueològic emblemàtic de Catalunya. El capítol vuitè de la segona temporada (any 2012) es dedicà a Balaguer,⁸² més concretament en diversos emplaçaments del casc antic i del valuós jaciment arqueològic del Pla d’Almatà. A Catalunya, per primer cop s’experimentava en un tipus de programa televisiu força trencador, on la història i l’arqueologia n’eren l’argument principal, i alhora, un jaciment islàmic en fou protagonista juntament amb d’altres d’èpoques històriques ben distants. Es pretenia imitar el prestigiós i popular *Time Team* de *Channel 4* el qual des del 1994 fins el 2014 presentà diverses excavacions de durada triennal,⁸³ sota la direcció d’un reconegut arqueòleg i presentat per l’actor Tony Robinson. Aquest programa “brought archaeology to the masses” segons el *Daily Mail*,⁸⁴ un fet força inèdit al Regne Unit, per bé que la programació de la BBC ja recollia una important hemeroteca de programes arqueològics, tot destacant la sèrie *Chronicle*.⁸⁵

Tornant al “Sota Terra”, sens dubte, aquest format televisiu aproximava al gran públic l’arqueologia i la història, i es pretenia fer pedagogia de l’ofici d’historiador i d’arqueòleg. Tanmateix, sorprenen desagradablement i impacten alguns dels diàlegs que es mantenen entre els membres de l’equip. Destaquem els següents: referent a les aportacions de la civilització islàmica es presenten els

80. Sabaté, Flocel. “Medievalismes Actuals”, *L’Edat Mitjana. Món real i espai imaginat*, Flocel Sabaté, ed. Catarroja: Editorial Afers, 2012: 288.

81. Arias, Fernando. “Sentarse en el Trono de Hierro: el poder regio en Juego de Tronos desde una perspectiva medieval”. *Jot Down. Contemporary Culture Mag.* Novembre 2011. <<http://www.jotdown.es/2016/11/sentarse-trono-hierro-poder-regio-juego-tronos-desde-una-perspectiva-medieval/>> (Consultat el 8 de Novembre de 2016).

82. Veure: TV3 a la carta, “Balaguer: una ciutat musulmana per descobrir”, *TV3*, 11 Març 2012. 18 Novembre 2016 <<http://www.cma.cat/tv3/alacarta/sota-terra/balaguer-una-ciutat-musulmana-per-descobrir/video/3991571/>>.

83. Veure: Channel4, “The guerrilla base of the king”, *Time Team*, 18 Novembre 2016 <<http://www.channel4.com/programmes/time-team/>>.

84. Thomas, Liz. “Time Team’s final dig: Tony Robinson’s series ‘that brought archaeology to the masses’ is axed by Channel 4 after 20 years”. *Mail Online*. 23 Octubre 2012. 2 Novembre 2016. <<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2221664/Time-Teams-final-dig-Archaeology-series-starring-TonyRobinson-axed-Channel-4-20-years.html>>.

85. Veure: BBC, “Chronicle: Archaeology on Television Collection”, 2014. 25 Octubre 2016. <<http://www.bbc.co.uk/archive/chronicle/>>.

següents judicis de valors: “progrés econòmic i tecnològic”(11:22-11:27), “el comte d’Urgell no sap gestionar les sèquies, ni els molins ni el sistema de reg” (11:56-12:04) i “enderrocar una mesquita islàmica després de la conquesta és una barbaritat” (26:02-26:04). Respecte la conquesta del comte d’Urgell Ermengol VI es realitza la següent comparació “recorda una mica l’època franquista on el general Franco intenta esborrar els trets característics de la cultura catalana” (11:40-11:53), per acabar amb el presentador afirmant “que la reconquesta cristiana ens va fer més mal que bé” (12:35-12:39). En conjunt, els diàlegs entre alguns dels membres de l’equip són forçats i plens de judicis de valors, una mala *praxis* que a primer de carrera s’ensenya que mai un historiador ha d’utilitzar. A pesar d’aquests comentaris força desafortunats, que fan més mal que bé, tant Eudald Carbonell com Joan-Eusebi Garcia Biosca aporten alguns dels valors científics més destacables com el rigor i la prudència en les valoracions de les diverses activitats arqueològiques que es dugueren a terme.

La proliferació de fires i mercats medievals podria ser una altra via per apropar al-Àndalus a la societat actual. La transferència del coneixement tindria un nítid recorregut amb un impacte elevat doncs és un format d’activitat cultural i lúdica molt ben acceptat. Tanmateix, en els formats d’aquesta mena d’esdeveniments costa molt diferenciar algun element característic de l’època medieval en general, i menys de la islàmica. Bé, sí, de la islàmica és habitual programar balls amb dansa del ventre, tot recordant aquells plaers de la bona vida dels ciutadans andalusins. Les actuals fires i mercats medievals són grans espais de negoci, on artesans de tot tipus, venen els seus productes disfressats d’una mena d’origen pur, ecològic i de proximitat, el medieval, entès aquest darrer com un valor afegit.

Els materials multimèdia proliferen a la xarxa per tal d’augmentar la visibilitat de museus, jaciments arqueològics, esdeveniments culturals, etc. En el cas concret del patrimoni islàmic existeix un nombre important de recursos multimèdia que apropen tota aquesta rica herència a la societat. Plataformes com “arqueoxarxa” en són un bon exemple, i en el cas concret de l’Islam incorporen diverses entrades tant al Pla d’Almatà⁸⁶ com al Castell Formós.⁸⁷ De fet, aquests dos jaciments s’han convertit amb la cara visible del patrimoni islàmic a Catalunya.⁸⁸

La indústria multimèdia ha experimentat en els darrers anys un auge vertiginós en el camp específic dels videojocs. La societat els ha entès des dels seus inicis com un producte lúdic destinat a infants i adolescents. La cada cop més sofisticació dels dissenys, la cerca de crear mons imaginats, o de recrear escenaris del passat, ha fascinat a un públic adult que ha agafat el tren dels videojocs amb molt d’interès i entusiasme.⁸⁹ Dins d’aquest gran tema, els videojocs que recreen el passat han agafat una important volada, i això es vist no només pels productors d’aquests, sinó pels historiadors com una gran oportunitat per divulgar i educar a la societat en història.⁹⁰ Per això, les produccions cerquen cada cop més el detall específic dels fets que es volen explicar, la minuciositat en les vestidures, els relats amb rigor històric, les músiques adaptades al context, etc. Aquí, per tant,

86. Veure: Arcovaleno, “Muralla islàmica del Pla d’Almatà de Balaguer”, 2011. 25 Octubre 2016 <<http://arcovaleno.org/arcovaleno/muralla-islamica-del-pla-dalmata-balaguer/>>.

87. Veure: Aqueoxarxa, “Castell Formós (Balaguer)”, 2012. 25 Octubre 2016 <<http://www.arqueoxarxa.cat/Jaciments/CASTELL-FORMOS-BALAGUER/>>.

88. Caldria valorar si la predilecció per uns jaciments emblemàtics és una bona estratègia, donat que darrera seu, existeixen jaciments arqueològics més petits que avui resten a l’ombra.

89. Jiménez Alcázar, Juan Francisco. “The other Possible Past: Simulation of the Middle Ages in Videogames”. *Imago Temporis. Medium Aevum*, 5 (2011): 299-340.

90. Jiménez Alcázar, Juan Francisco. *De la Edad de los Imperios a la guerra total: Medioevo y Videjuegos*. Murcia: Campobell, 2016.

és on els centres de recerca especialitzats amb el món medieval prenen especial protagonisme, tot aportant els continguts amb rigor necessaris per fabricar aquesta tipologia de videojocs.

A més a més, cal ressaltar una vessant inèdita o menys coneguda, els "videojocs seriosos". Aquests sobretot es despleguen en l'àmbit de la pedagogia destinats a escoles o centres de formació.⁹¹ Els resultats de les experiències pioneres han demostrat que adolescents que han interactuat en aquest tipus de videojocs han implementat els coneixements i competències en les assignatures d'història.⁹²

Per tant, dins dels clars i les ombres en l'ampli camp de la divulgació, cal destacar que hi ha marge per la millora i per aproximar la història medieval i d'al-Àndalus en tota la seva amplitud a la societat. Els videojocs són l'excel·lent exemple, i a més, amb força recorregut per davant.

2.4.2 La recerca. Vies estables d'interpretació del passat i de transferència del coneixement

Tot i que a Catalunya cada cop s'assimila més el passat cultural del període islàmic a l'edat mitjana, val a dir que des del camp de la recerca, l'arqueologia adopta un important protagonisme. En aquest sentit, un dels vessants on hi ha molt camí per recórrer és precisament amb el de l'arqueologia de l'arquitectura islàmica, especialment, en tot el territori de la vall de l'Ebre. És important investigar les edificacions perquè seguim sense reconèixer les tipologies constructives islàmiques⁹³ mentre que les reconegudes, cas de les diverses morfologies del carreu a llarg i través, encara avui no s'han contextualitzat dins la visió global d'al-Àndalus. Una via és sens dubte implementar un projecte integrador que desplegui una única metodologia d'anàlisi que es recolzi amb els principis teòrics i metodològics de l'arqueologia de l'arquitectura. A més, un projecte tant ambiciós ha de comptar amb arquitectes especialitzats en patrimoni i sobretot formats en el període islàmic. En aquest sentit, Pedro Gurriarán proposa estudiar les tècniques constructives amb carreu a partir de qui els elaborà i qui els col·locà, és a dir, resseguir les petjades dels picapedrers i mestres d'obra musulmans.⁹⁴ Aquest plantejament rau en la singularitat de la tècnica constructiva a llarg i través en tota la vall de l'Ebre. També es suggereix la realització de mostres de morter per analitzar-ne la composició, estrès hídric, i la cronologia a partir de l'estudi per radiocarboni. Aquesta línia ha tingut resultats òptims a la torre de la Saira i al Castell d'Alguaire, doncs s'han contextualitzat, en poc marge d'error, ambdues construccions.⁹⁵ Amb un projecte d'aquestes característiques es podrà

91. Mugueta Moreno, Íñigo; Manzano Andrés, Ane. "La historia moderna estudiada en el aula a través de un videojuego: 'Age of Empires III'", *Historia y Videojuegos: El impacto de los Nuevos medios de ocio sobre el conocimiento histórico*. Juan Francisco Jiménez Alcázar, Íñigo Mugueta Moreno, Gerardo Fabián Rodríguez, eds. Murcia: Campobell, 2016: 135-166.

92. Guevara Sánchez, José Manuel. "Jugar aprendiendo. Una propuesta del uso de los videojuegos en el aula de Ciencias Sociales", *Historia y Videojuegos: El impacto de los Nuevos medios de ocio sobre el conocimiento histórico*. Juan Francisco Jiménez Alcázar, Íñigo Mugueta Moreno, Gerardo Fabián Rodríguez, eds. Murcia: Campobell, 2016: 167-176.

93. Brufal, Jesús. "Identificación y sistematización de las técnicas constructivas andaluzas en el distrito de Lleida", *Nuevas investigaciones de jóvenes medievalistas*, Conchita Villanueva, Diego Reinaldos, Jorge Maíz, Inés Calderón, eds. Murcia: Editorial Universidad de Murcia, 2013: 69-80.

94. Gurriarán, Pedro. "Una arquitectura para el Califato: poder y construcción en al-Andalus durante el siglo X". *Anales de Arqueología Cordobesa*, 19 (2008): 261-276.

95. Brufal, Jesús. *Memòria de la Intervenció Arqueològica Preventiva: "Recollida de mostres i documentació del Castell de la Ràpita (Vallfogona de Balaguer, la Noguera), el Castell d'Alguaire (Alguaire, el Segrià) i la Torre de la Saira (Almacelles, el Segrià)*. (R/N: 494/K121 1-11505/2014), 2014: 9-14.

donar resposta a la vessant social i econòmica que pivoten al voltant de les edificacions andalusines a la vall de l'Ebre.

Seguint amb el camp de la recerca sobre l'Islam en l'alta edat mitjana, avui la disciplina més completa i integradora per estudiar-lo és l'arqueologia del paisatge. Aquesta, a partir d'una visió holística obre línies interpretatives davant la complexitat del paisatge històric. El paisatge es configura a partir d'elements antròpics (vil·les, torres, fortaleses, necròpolis, molins, mines) i del medi natural (sòls, boscs, aigua, pedra, minerals). És aquesta enorme complexitat de factors tecnològics, culturals, agronòmics, etnològics, que alhora obre innovadores vies de recerca, les quals ben cohesionades en una estructura multidisciplinària, conclouran en respostes força concretes sobre el paisatge històric, o en aquest cas, andalusí. A nivell europeu són diversos els projectes on l'arqueologia del paisatge ha obert noves vies interpretatives. Destaquem els projectes APSAT dirigit per Gian Pietro Brogiolo, The Ecology of Crusades dirigit per Alex Pluwsowski, MEMOlab dirigits per José María Martín Civantos, o els diversos projectes que duen a terme des del Grupo de Investigación en Patrimonio y Paisajes Culturales dirigit per José Antonio Quirós. Aquests projectes atenen amb especial cura la transferència del coneixement vers la educació o el turisme cultural. Són al final productes molt ben elaborats i rigorosos i altament sensibles amb el patrimoni cultural. Al cap i a la fi és una excel·lent metodologia de divulgar des de la ciència per construir amb més fermesa el discurs del record a través de la memòria històrica.

3. Conclusions

En l'actual Catalunya ha perviscut un patrimoni cultural d'herència islàmica protegit per la llei, pel fet de ser patrimoni de tots, estudiat científicament pels centres de recerca, i divulgat i conservat per equipaments culturals com els museus. El camí transcorregut fins avui ha sigut, i en certa mesura segueix sent, complex degut a l'auge de teories que cerquen una visió mítica de la història del país, i on l'Islam hi apareix com el pitjor dels mals. A més, amb l'auge de l'anomenat "terrorisme jihadista" sembla doncs que reconèixer aquest patrimoni cultural islàmic, fruit de quatre segles de formar part d'al-Àndalus, encara molesta o no s'acaba d'assimilar com a propi, com una peça més de la memòria conjunta.

El patrimoni andalusí es visualitza en una àmplia diversitat de vessants de la nostra vida quotidiana: les paraules, xarxes hidràuliques, la documentació escrita, l'urbanisme, l'alimentació, i les tradicions populars. Aquest ric patrimoni andalusí que va més enllà dels monuments, ha de ser una palanca per aproximar a la societat, des de la història i la didàctica, una etapa de la història que si més no es percep encara amb certa reticència. A més, aquesta aproximació es converteix en un exercici democràtic, cívic i de recuperació de la memòria històrica.

D'un extrem a l'altre, la dificultat amb la que s'ha enfrontat sempre la interpretació de la història d'Al-Àndalus radica en la seva irrenunciable vinculació amb la de les nacions espanyoles o catalanes. Espanya i Catalunya es feren contra al-Àndalus i tot sembla indicar que no hi ha una sortida clara al dilema del refús o l'adopció. Citant a Manuela Marín

Quizá haya que esperar a que se pueda entender que la historia de al-Ándalus no es la de la España musulmana y que tampoco es la historia que debió ser para el presente; es decir, a que se pueda entender al-Ándalus como una historia pròpia, la de una sociedad islámica en el Mediterráneo occidental.⁹⁶

96. Marín, Manuela. *Al-Ándalus y los andalusíes*. Barcelona: Icaria editorial, 2000: 66.

